

НОВА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СФОРМОВАНА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ – ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ І СТІЙКОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розкрито актуальність процесу формування національної ідентичності; охарактеризовано основні етапи її розвитку у роки незалежності України; здійснено спробу проаналізувати та систематизувати погляди науковців на фактори, які впливали на розвиток національної ідентичності на різних етапах; охарактеризовано зміни та зрушення у національній ідентичності, що зумовлені повномасштабним російським вторгненням; розкрито роль утвердження національної ідентичності у процесі забезпечення консолідації та стійкості суспільства. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі та узагальненні основних тенденцій процесу формування національної ідентичності у роки незалежності України, особливо в період російського повномасштабного вторгнення.

У роботі аналізується еволюція процесу формування нової національної ідентичності в Україні за роки незалежності пройшов певну еволюцію. Значна увага приділяється дослідженню знакових подій, що стали своєрідними каталізаторами змін серпневому путчу та грудневому референдуму 1991 р., Помаранчевій революції, Революції Гідності, агресії Росії 2014 р. та окупації Криму, повномасштабному російському вторгненню 2022 р. Варто підкреслити, що саме повномасштабне російське вторгнення зумовило суттєві/радикальні зміни та зрушення у світобаченні та національній ідентичності українців: посилення суспільної консолідації та прискорення процесу формування політичної нації; зростання рівня більш чіткого усвідомлення власної етнічної ідентичності; зміни в орієнтації на різні моделі культурних традицій; форсовану відмову від «радянського минулого», різкий спад ностальгії за СРСР; підкреслене відмежування від

---

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри історії України, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя; провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. E-mail: adb1958@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0000-4697-8555>.

Росії практично у всіх сферах суспільного життя; появу нових героїв та символів, які консолідують суспільство і сприяють формуванню нової національної ідентичності; посилення горизонтальних суспільних зв'язків, що базуються на співробітництві та спільних цінностях; зростання у суспільстві потягу до євро- та євроатлантичної інтеграції та ін. Характерно, що практично кожна з цих змін у світобаченні українців засвідчує посилення єдності, монолітності та цілісності українського народу. Все це означає, що нині в умовах повномасштабного вторгнення в Україну відбувається важливий/визначальний етап у процесі формування нової національної ідентичності, яка має стати потужною основою консолідації та стійкості українського суспільства.

Ключові слова: консолідація, суспільство, держава, громадянське суспільство, історична пам'ять, релігія, мова, нація, національна ідентичність, еліта.

12

**A New National Identity Formed in the Conditions
of the Full-Scale Invasion as the Basis
for the Consolidation and Stability of Ukrainian Society**

The article reveals the relevance of the process of forming national identity; characterizes the main stages of its development during the years of Ukraine's independence; attempts are made to analyze and systematize the views of scientists on the factors that influenced the development of national identity at different stages; characterizes the changes and shifts in national identity caused by the full-scale Russian invasion; reveals the role of national identity affirmation in the process of ensuring the consolidation and stability of society. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis and generalization of the main trends in the process of forming national identity during the years of Ukraine's independence, especially during the period of the Russian full-scale invasion. The paper analyzes the evolution of the process of forming a new national identity in Ukraine during the years of independence, which has undergone a certain evolution. Considerable attention is paid to the study of landmark events that became catalysts for change: the August putsch and the December referendum of 1991, the Orange Revolution, the Revolution of Dignity, Russia's aggression in 2014 and the occupation of Crimea, and the full-scale Russian invasion of 2022.

It is worth emphasizing that it was the full-scale Russian invasion that led to significant/radical changes and shifts in the worldview and national

identity of Ukrainians: increased social consolidation and acceleration of the process of forming a political nation; an increase in the level of a clearer awareness of one's own ethnic identity; changes in orientation towards different models of cultural traditions; a forced rejection of the "Soviet past", a sharp decline in nostalgia for the USSR; an emphasized distancing from Russia in almost all spheres of public life; the emergence of new heroes and symbols that consolidate society and contribute to the formation of a new national identity; strengthening of horizontal social ties based on cooperation and common values; growth in society of the desire for Euro- and Euro-Atlantic integration, etc. It is characteristic that practically each of these changes in the worldview of Ukrainians testifies to the strengthening of unity, monolithicity and integrity of the Ukrainian people. All this means that now, in the conditions of a full-scale invasion, an important/definitive stage is taking place in Ukraine in the process of forming a new national identity, which should become a powerful basis for the consolidation and stability of Ukrainian society.

Keywords: *consolidation, society, state, civil society, historical memory, religion, language, nation, national identity, elite.*

Актуальність дослідження. Важливість вивчення проблеми формування національної ідентичності полягає в тому, що саме вона є стратегічним фактором консолідації країни та соціальної згуртованості, фундаментом обороноздатності та єдності народу, що гарантує безпеку, збереження суверенітету в умовах глобалізації та воєнних загроз. Крім того, чітке визначення та утвердження національної ідентичності сприяє процесу формування стійкої української нації, допомагає зберегти власну унікальність, захистити самостійний культурний простір та забезпечити сталий розвиток держави.

Аналіз результатів наукових досліджень. Вивченням різних аспектів проблеми національної ідентичності займались зарубіжні дослідники, а саме: М. Барретт (Barret M. 1996), Дж. Гатчінсон (Гатчінсон 2000), М. Гібернау (Гібернау 2012), Е. Гобсбаум (Хобсбаум 1998), О. Гнатюк (Гнатюк 2005), Е. Сміт (Сміт 1994), С. Хантінгтон (Хантінгтон 2004) та ін. Вагомий доробок в окресленій проблематиці залишили також вітчизняні вчені. Зокрема, Т. Бевз досліджувала концепт ідентичності на основі аналізу офіційних документів держави, проєктів концепцій загальнонаціональної ідентичності та результатів соціологічних досліджень (Бевз 202). М. Степико вивчав процес формуван-

ня української ідентичності у взаємообумовленості усіх її складників – національного, етнічного, а також ідентичності держави та країни (Степико 2011). О. Картунов приділив значну увагу аналізу етнічних форм існування людства, а також концепціям етнічності, індивідуальної і групової етнічної ідентичності, етнічної стратифікації, етнічної мобілізації (Картунов 1999). М. Козловець проаналізував сучасні західні та вітчизняні теоретико-методологічні підходи до визначення понять «ідентичність» та «ідентифікація», дослідив структуру, форми і механізми конструювання ідентичності (Козловець 2009). В. Кремень та В. Ткаченко (2013) зробили спробу метадисциплінарного дослідження процесу формування національної ідентичності в Україні в умовах глобалізації (Кремень В., Ткаченко В. 2013). Л. Нагорна заклала фундамент розуміння суті і змісту поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі (Нагорна 2002). О. Майборода дослідив парадигму визначення місця етнічності у міжнародній системі (Майборода 2013). О. Рафальський проаналізував феномен національно-державного самовизначення України як цілісне, динамічне суспільно-політичне явище; охарактеризував процес консолідації української політичної нації в умовах воєнно-політичної загрози державному суверенітету та територіальній цілісності (Рафальський 2013). М. Розумний дослідив розвиток національного самовизначення як складний процес самоорганізації спільноти, що стала на шлях модернізації (Розумний, 2016). Ю. Руденко проаналізувала основні шляхи та механізми формування сучасної консолідаційної моделі національної ідентичності в українському суспільстві, охарактеризувала чинники та суб'єкти такого формування (Руденко 2020) та ін.

Метою статті є дослідження процесу еволюції формування національної ідентичності в Україні у роки незалежності; виокремлення та характеристика основних етапів цього процесу; аналіз змін та зрушень у національній ідентичності, що зумовлені повномасштабним російським вторгненням; визначення ролі утвердження нової національної ідентичності у забезпеченні консолідації та стійкості суспільства.

Виклад результатів дослідження. В умовах протидії повномасштабній зовнішній російській агресії, зростає необхідність різновекторного прискорення процесу європейської інтеграції, збільшується потреба швидкої модернізації та реформування країни відповідно до

викликів часу, за цих обставин гостро постає проблема забезпечення стійкості та стабільності державного розвитку. Адекватна відповідь на всі ці виклики часу, потреби та проблеми практично неможлива без формування нової національної ідентичності громадян України, яка є своєрідним підґрунтям забезпечення єдності національних сил та консолідації українського суспільства.

Процес формування нової національної ідентичності після проголошення незалежності України у 1991 р. пройшов/проходить у своєму розвитку три етапи: перший з 1991 р. по 2014; другий з 2014 р. по 2022 р.; третій починаючи з 2022 р. На першому етапі (1991-2014 рр.) ключовими факторами, які суттєво вплинули на процес формування національної ідентичності стали: а) компроміс між політичними силами укладений для проголошення незалежності України у серпні 1991 р.; б) перегляд старих світоглядних орієнтирів, повернення традиційних цінностей національної культури та проникнення принципів і моделей суспільного життя західної цивілізації.

Варто підкреслити, що прийняття Акту проголошення незалежності у серпні 1991 р. не було свідченням перемоги опозиції та поразки консерваторів, воно, по суті, юридично закріпило компроміс, що склався на фінішному відрізку доби перебудови між прагматичною частиною старої партійно-державної номенклатури та лідерами націонал-демократичних сил. Саме він і став наріжним каменем стартового етапу вітчизняного державотворення та процесу формування нової національної ідентичності. Суть цього компромісу полягала в тому, що ідейно-політично він був вигідний націонал-демократам, які у його результаті довели до завершення і реалізації ідеали, багаторічні прагнення та зусилля борців за незалежність України, а от у партійно-державної номенклатури навіть не приховувала свого політико-економічного інтересу – відмежувавшись від Москви, оволодіти економічним потенціалом і ресурсами та спираючись на це повноцінно повернути собі всі важелі влади (Бойко 2021, 105). Втім, досить швидко цей хисткий альянс перетворився на основний камінь спотикання, інструмент не консолідації суспільства, а його роз'єднання, оскільки кожна зі сторін прагнула використати іншу у своїх власних, часто протилежних цілях, що негативно відбивалось на ході формування нової національної ідентичності.

Крім того, на цьому етапі процес становлення нової національної ідентичності ускладнювався тим, що після проголошення незалеж-

ності України дедалі більшої сили і розмаху у духовно-культурному житті суспільства набули три складні, суперечливі та неоднозначні процеси:

1) перегляд, переосмислення та переоцінка донедавна панівних поглядів, орієнтирів, настанов поведінки;

2) повернення традиційних цінностей національної культури, відтворення релігійних та національних форм світосприйняття;

3) проникнення та адаптація на національному ґрунті нової системи цінностей, притаманних духовно-культурному життю західної цивілізації.

Зіткнення цих різновекторних культуро-творчих потоків, з одного боку, фактично створило своєрідну систему координат, в межах якої радикально змінювалася генетична матриця у процесі формування нової національної ідентичності, з іншого – призвело до своєрідного руйнівного вибуху у свідомості як на рівні окремої людини, так і на рівні суспільства.

16

Дослідники назвали цей феномен «культурним шоком у посткомуністичних суспільствах». Його загальними рисами, тією чи іншою мірою притаманними більшості країн перехідного періоду, були ерозія системи соціальної мотивації, зростання стресу, моральної перевтоми, розчарування та невдоволення серед широких верств населення, підвищена конфронтація суспільства і помітна ностальгія за тоталітарним «порядком» (Полунеев, Загоруйко 1994). У результаті на цьому етапі відбувалися лише пошуки векторів національної ідентичності та часткова апробація альтернативних моделей, а не її остаточне формування і утвердження. Лакмусовим папірцем може слугувати Помаранчева революція, яка була своєрідною спробою відмови національно-патріотичних сил від компромісу 1991 р. та «відтіснення від влади ядра старої радянської номенклатури» (Бойко 2007, 33), але так і не змогла реалізувати цього завдання про що переконливо свідчить повернення невдовзі до влади В. Януковича – представника олігархів, що вийшли з номенклатурного середовища радянської доби.

Другий етап (2014-2022 рр.). Ще на початку російсько-української війни у березні 2014 р. філософ С. Дацюк вказав на певну дезорієнтацію в українському суспільстві та діагностував кризу ідентичності, яка була логічним продовженням попереднього періоду. Далі він охарактеризував природу, альтернативну структуру та діалектику

ідентичностей населення України в умовах війни. Фахівець вважає, що російсько-українському конфлікту, що розпочався у 2014 р., зіткнулися три принципово різні ідентичності. Першу він називає національною чи навіть націоналістичною українською ідентичністю. Базовими ідеями світогляду представників цієї ідентичності були: національна організація є основою для поділу території світу на держави; монополія держави зберігається у частині гарантій розвитку культури та мови титульної нації; лише нація може бути основою розвитку громадянського суспільства. До другого варіанту ідентичності С. Дацюк відніс імперську російську ідентичність. На думку науковця, в основі світобачення представників цього напрямку лежали такі основні ідеї: держава тяжіє над націями, що входять до імперії; вона (держава) в ім'я могутності імперії зберігає монополію над розподілом природних копалин між корпораціями та над контролем масової свідомості; лише держава може дарувати свободи громадянському суспільству в тому числі і в тому їх обсязі, в якому вважає за потрібне для блага імперії. Третім варіантом ідентичності характерним для цього періоду С. Дацюк визначив мережеву ідентичність, представники якої не лише брали участь у комунікації соціальних мереж, а й спиралися на них у процесі цілепокладання своєї взаємодії. Основна ідея, що консолідує цю групу полягає в тому, що «знесилений державі і корпораціям, які посилюються, можуть протистояти лише різнорівневі спільноти, що створюються всередині традиційного громадянського суспільства за допомогою, насамперед, телекомунікацій та Інтернету».

Сенс української революції 2013-2014 рр., на думку науковця, полягав у формуванні третьої ідентичності при опорі на першу. Іншими словами структури дедалі міцніючого громадянського суспільства мали стати своєрідним фундаментом нової національної ідентичності. Глибинний зміст російської агресії проти України, як вважає С. Дацюк, полягав у тому, щоб не дати сформуватися третій ідентичності у своєму розвиненому вигляді в Україні, архаїзувати та фашизувати першу ідентичність, змусивши її носіїв до військового зіткнення з більш потужними у військовому та ресурсному плані носіями другої ідентичності (Дацюк 2014).

Характеризуючи другий етап формування нової національної ідентичності в Україні очевидно певною мірою можна погодитися з висновками та оцінкою цього періоду дослідниці В. Поліщук, як ак-

центувала, що ще у 2014 р. після Революції Гідності та анексії Криму почався процес національного переосмислення. Разом з тим вона резонно вказувала, що попри певні позитивні зрушення «українське суспільство залишалося строкатим»: для частини громадян Україна була радше географією, ніж ідеєю; значна частина населення розмовляла російською, вживала російський медіаконтент, не відчувачи при цьому «розриву» з національною приналежністю; історична пам'ять залишалась фрагментованою, розколотою та суперечливою (одна частина суспільства вшановувала бійців УПА, інша – зберігала пам'ять про спільну «перемогу у Великій Вітчизняній війні»); ставлення до Росії було неоднозначним: від байдужості до сентиментальності. Це створювало простір для соціального компромісу, але й робило ідентичність українців гнучкою і частково нестійкою (Поліщук 2025).

Третій етап (починаючи з 2022 р.). Повномасштабна російська агресія кардинально змінила процес формування нової національної ідентичності в Україні. *Ключові зміни та зрушення у національній ідентичності зумовлені повномасштабним російським вторгненням:*

- *Посилення суспільної консолідації та прискорення процесу формування політичної нації.* На думку виконавчого директора КМІС А. Грушецького, «за останні понад 30 років можна говорити про зростання самоусвідомлення як частини української нації», зокрема, якщо на початку 2000-х років лише 40% у першу чергу ідентифікували себе як громадяни України (а значна частина населення мала більш локальну ідентичність – як-от мешканець свого населеного пункту чи регіону), то далі в період до 2014 року середній показник становив 51%, у період до 2022 року – 60%, а на 2024 р. після повномасштабного вторгнення, за даними КМІС, у середньому 80% українців ідентифікували себе як громадяни України (Сприйняття належності до української нації..., 2024). Якщо у 2020 р. тих, хто вважав, що українці потроху долають внутрішні суперечності та рухаються до згуртованої політичної нації було 35%, то у 2024 р. їх частка становила 53%. Натомість за цей час стало менше тих, хто вважає, що суперечності лише поглиблюються і українці йдуть до розколу: у 2020 р. їх було 58%, а у 2024 р. – лише 33% (Як українці бачать майбутнє України..., 2024).

- *Зростання рівня більш чіткого усвідомлення власної етнічної ідентичності.* Якщо, за даними Центру Разумкова, у 2017 р. 74% опи-

таних в Україні вважали, що належать лише до однієї національності, 12% – одразу до двох або кількох національностей, 6% – не відчували належності до жодної національності, а 8% – не визначилися, то у 2024 р., відсоток тих, хто відчував свою приналежність лише до однієї національності, зріс до 84%, а частка тих, відносили себе одразу до двох або кількох національностей, зменшилася до 7%, і практично не змінилася частка тих, хто не відносив себе до жодної національності (5%). Разом з тим, суттєво зменшився відсоток тих, хто не зміг визначитися з власною етнічною належністю (4,5%). Показово, що після російського повномасштабного вторгнення серед етнічних українців у 2024 р. порівняно з 2017 р. частка тих, хто відчував свою приналежність лише до однієї національності, зросла з 77% до 85% (Ідентичність громадян України..., 2024). Варто підкреслити, що основою етнічної ідентичності є закорінена в історичній пам'яті сукупність антропологічних та культурно-символічних ознак (спільність походження, мова, релігія, тер. проживання, традиції, звичаї тощо). І саме вона етнічна ідентичність «створює підґрунтя» для формування ідентичності національної (Нагорна, 2005). Отже, у суспільній свідомості громадян України під впливом російського повномасштабного вторгнення відбувся суттєвий зсув щодо власного не лише етнічного, а й національного самовизначення.

• *Нівелювання регіональних розбіжностей.* Після російської агресії, за даними опитувань КМІС, у 2022-2024 роках у середньому 82% жителів Центру, 80% жителів Півдня, 80% жителів Заходу, і 77% жителів Сходу вважали себе в першу чергу громадянами України. Характерно, що в цей період у середньому 81% українськомовних і 75% російськомовних респондентів ідентифікували себе в першу чергу як громадяни України (Сприйняття належності до української нації..., 2024).

• *Суттєві зміни в орієнтації на різні моделі культурних традицій.* За даними Центру Разумкова, якщо у 2006 р частка тих, хто відносив себе до української культурної традиції становила 56%, то 2024 р. вона зросла до 76%). За цей же час з 7% до 14% зріс відсоток тих, хто відніс себе до загальноєвропейської культурної традиції, і знизилася частки тих, хто відносить себе до російської (з 11% до 0,5%) та радянської (з 16% до 4%) культурних традицій. Характерно і показово, по-перше, що зростання числа тих, хто відносить себе до української культурної традиції, відбулося у всіх регіонах, але най-

більшою мірою – у Південному і Східному. У Південному регіоні їх частка зростає з 50% до 73%, а у Східному – з 46% до 64%, що цілком очевидно пов'язане з російськи повномасштабним вторгненням. По-друге, що помітне зростання віднесення себе до української культурної традиції відбулося за рахунок російськомовного населення (тих, хто вдома переважно говорить російською мовою) – з 29% до 43%, тоді як серед україномовних цей показник на статистично значущому рівні практично не змінився (відповідно 80% і 81%) (Ідентичність громадян України..., 2024).

• *Форсована відмова від «радянського минулого», різкий спад ностальгії за СРСР.* За даними опитувань Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи Ім. І. Кучеріва», у 2024 р. порівняно з 2017 р. частка тих, хто відповів, що хотів би, щоб зараз відновилися порядки часів СРСР, зменшилася з 21% до 9%, і з 63% до 78% зріс відсоток тих, хто не бажав би такого розвитку подій. Крім того, якщо у 2017 р. 59% опитаних громадян України вважали, що розвал СРСР був не лише закономірною, але й прогресивною історичною подією, то у 2024 р. – вже 69%. А от що ця подія була історичною катастрофою у 2017 р. були переконані 27% респондентів, то у 2024 р. – лише 12% (Ідентичність громадян України..., 2024). Характерно, що майже 53% опитаних українців у грудні 2022 р. зазначили, що для них стимулом переосмислити радянського минулого став саме напад Росії на Україну (Засудження СРСР..., 2023).

• *Підкреслене відмежування від Росії практично у всіх сферах суспільного життя.* За даними опитувань КМІС, у лютому 2014 року 78% українців добре ставилися до Росії і лише 13% – погано. Після окупації Криму відбулося значне зниження частки тих, хто добре ставиться до Росії, аж до 30% у 2015 р. з певними коливаннями цей показник протримався фактично до повномасштабного вторгнення 2022 р. і напередодні, у лютому, 34% українців добре ставилися до Росії, погано – 50%. Вже після вторгнення абсолютна більшість українців стабільно почала погано ставитися до Росії. Станом на кінець 2024 р. 93% українців погано ставились до Росії і лише 3% – добре (Ставлення українців до Росії..., 2024). У 2022-2024 рр., абсолютна більшість громадян України незалежно від регіонального розташування і мови вживання чітко усвідомила Росію як ворога: 96% на Заході, 93% у Центрі, 90% на Півдні, 88% на Сході, 96% україномовних українців і 80% російськомовних українців засвідчили своє

погане ставлення до Росії (Сприйняття належності до української нації..., 2024).

Після повномасштабного вторгнення відбулися радикальні зміни з однією з ключових міфологем СРСР та сучасної Росії щодо «братерства російського та українського народів». Якщо із судженням «українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами» у 2017р. погоджувалися 27% опитаних українців, то у 2024 р. – лише 3%. Істотно за цей час зросла частка тих, хто дотримується думки, що українці і росіяни ніколи не були братніми народами з 16% до 44%. Характерно і показово, що після російських атак і штурмів у Східному та Південному регіонах України у місцевого населення відбулись кардинальні зрушення у світобаченні. Зокрема, якщо у 2017 р. 52% мешканців Сходу вважали, що «українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами», то у 2024 р. цю точку зору тут поділяли лише 7%. Аналогічні процеси відбулися і у Південному регіоні, де частка тих, хто так вважає, зменшилася з 45% до 7% (Ідентичність громадян України..., 2024).

- *Помітна активізація переходу на українську мову у повсякденному житті.* За даними опитувань КМІС, якщо 2020 р. частка тих, хто спілкується українською мовою була 52%, то у 2025 р. вона зросла до 63%. Водночас з 25% до 13% стало менше тих, хто спілкується російською мовою. Частка тих, хто спілкується обома мовами, практично не змінилася – 18% у 2020 році і 19% у 2025 р. (Ставлення до викладання російської мови..., 2025). Отже, мова фактично перетворилась на своєрідний маркер «свій-чужий», стала особистим актом спротиву, відповіддю на російську агресію.

- *Розмежування у церковній сфері, зменшення підтримки* громадянами Української Православної Церкви Московського Патріархату в Україні, оскільки вона не вийшла з під впливу Російської церкви, яка виступає одним з інструментів зовнішньої політики країни-агресора, намагаючись насаджувати тут «православно-імперський імператив». Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну відбулися помітні зміни у релігійних настроях українського населення. Зокрема, суттєво зменшилась кількість тих, хто відносить себе до вірних УПЦ Московського патріархату. З даними Центру Разумкова, їх частка зменшилася з 13% у 2021 р. до 5,5% у 2024 р (Українське суспільство, держава і церква під час війни..., 2024, 6). За результатами опитування КМІС у 2024 р. 83% українців вважали, що держава в

тій чи іншій мірі має втрутитися в діяльність УПЦ (МП) (у і 2022 р. таких було 78%,). Зокрема, 63% були переконані, що ця Церква має бути повністю забороненою в Україні (у 2022 р. – 54%) (Якою має бути політика влади..., 2024).

• *Поява нових героїв та символів, які консолідують суспільство* і сприяють формуванню нової національної ідентичності (бійці ЗСУ, волонтери, медики, рятувальники, енергетики фактично стали новими символами ідентичності; образ жінки-захисниці став потужним фактором руйнування гендерних стереотипів). Достатньо сказати, що за даними опитувань КМІС довіра до ЗСУ в 2024 р. становила 92%, а до волонтерів – 81% тобто була стабільно дуже високою. У ході війни в менталітеті українців дуже швидко відбулись радикальні зміни по лінії «жертва – борець – герой». У результаті українці більше не бачать себе жертвами – вони сприймають і відчувають себе бійцями, здатними до героїчних вчинків. Образи бійців-героїв стали частиною історичної пам'яті, а через неї – і колективної ідентичності.

22

— • *Посилення горизонтальних суспільних зв'язків, які базуються на співробітництві та спільних цінностях* (швидке розширення волонтерського руху; розвиток різного роду ініціатив допомоги для військових і цивільних; поширення різних зборів на допомогу ЗСУ, переселенцям; створення хабів та цифрових платформ з метою організації інформаційного простору (онлайн або офлайн), що об'єднує людей, ресурси та ідеї для соціальної згуртованості; встановлення нових горизонтальних зв'язків між внутрішньо переміщеними особами та місцевим населенням та ін.). Соціологи назвали цей феномен “народженням горизонтальної держави”: коли результати взаємодії і зв'язків між людьми виявляються ефективнішими за дії офіційних інституцій. Така модель суспільної організації передбачає децентралізацію, прозорість процесів прийняття рішень та високий рівень залучення громадян, активну участь громадянського суспільства та взаємодію органів влади без чіткої вертикалі підпорядкування. Дуже точно охарактеризувала природу горизонтальних зв'язків на прикладі волонтерства Л. Пильгун: «Волонтерська діяльність вибудовується на горизонтальних зв'язках без посилання на організацію, посаду чи документ. Людина добровільно бере на себе зобов'язання й отримує кредит довіри від спільноти» (Пильгун 2024). Сама природа горизонтальних зв'язків дає можливість суспільству швидше та ефективніше

реагувати на виклики, особливо в умовах війни, гранично зменшуючи залежність від централізованих структур.

• *Амбівалентний вплив колективних травм та стресових ситуацій на суспільну свідомість* (загибель близьких, перебування на окупованій території, переживання бомбардувань, руйнувань осель, тривоги, втрат, евакуацій, розлук та інше.). За даними опитувань КМІС, у 2024 р. майже 40% населення України зазнали бомбардування і обстріли, 30% витримали розлуку з близькими. Більше чверті опитаних (26%) пережили смерть близьких у 2024 р. Після початку повномасштабної війни у суспільстві відбулося драматичне зростання рівня стресів, якщо 2019 р. 49% респондентів не переживали жодного стресу, то у 2022 р. їх кількість зменшилося до 13%, а у 2023 р. до 8%. Створення стресових ситуацій за розрахунком ворога націлене на деморалізацію суспільства, з іншого боку, спільне переживання населенням України стресів та колективних травм його консолідують, посилюють таку рису колективної ідентичності як незламність. Фактично цю ж думку підтверджує і В. Паніотто, який акцентує: «Стрес може бути позитивним і мобілізувати людину, а може бути негативним і спричиняти фізичне чи психологічне виснаження, депресію... Високий рівень переживання стресових ситуацій не означає, що українці готові скласти руки, а все одно попри всі складнощі демонструють волю продовжувати боротьбу» (Стресові ситуації у житті українців..., 2025). Своєрідний баланс стресів і сподівань на краще у настроях українців демонструють опитування 2025 р. здійснені Фондом «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва» у ході яких фахівці дійшли висновку, що домінуючими почуттями серед респондентів, коли вони думають про майбутнє України, є надія (58%), тривога (43%) і оптимізм (28%) (День Незалежності..., 2025).

• *Зниження у суспільстві патерналістських очікувань.* За даними дані Центру Разумкова, у 2025 р. порівняно з 2013 р. суттєво зменшився відсоток громадян, які вважали, що держава повинна нести повну відповідальність за забезпечення кожної людини усім необхідним (з 42% до 29%) і збільшилась частка тих, хто переконаний, що держава зобов'язана забезпечити людям однакові «правила гри» у житті, а далі сама людина має нести відповідальність за те, як вона ці шанси використовує (з 51% до 63%) (Підтримка громадянами України..., 2026).

• *Збереження та розвиток національної ідентичності діаспорою.* Під тиском російського повномасштабного вторгнення мільйони українців змушені були виїхати за кордон. Цей процес суттєво ускладнив процес консолідації українського суспільства та формування нової національної ідентичності. Разом з тим, на думку фахівців це «не розмило ідентичність» оскільки значна частина закордонної української діаспори, з одного боку, енергійно включилась у протидію російській агресії стала активною частиною спротиву (лобіювала українські інтереси, забезпечувала підтримку України, брала участь у протестах, зборах, дипломатичному тиску на місцеві уряди), з іншого – підтримувала власну національну ідентичність шляхом створення культурних хабів, виставок, шкіл української мови; збереження мовної та культурної ідентичності для дітей.

24

• *Посилення у суспільстві потягу до євроінтеграції та євроатлантичної інтеграції.* За даними Центру Разумкова, у 2025 р. вступ України до Європейського Союзу підтримували 75% усіх опитаних, виступали проти – 11%. Характерно, що перед початком повномасштабної війни, у листопаді–грудні 2021 р., ідею вступу до ЄС підтримували 56% опитаних, а були проти — відповідно 26%. За результатами цього ж опитування у 2025 р. вступ України до НАТО підтримали 63% опитаних, проти відповідно 21%. Показово, що перед початком повномасштабного вторгнення, у листопаді–грудні 2021 р. вступ до НАТО підтримували 48%, а були проти – 33% (Підтримка громадянами України..., 2026).

• *Інтенсифікація настроїв чітко вираженого тяжіння до європейської ідентичності.* Соціологічні дані Центру Разумкова засвідчують, що найбільше зростання відчуття європейцями в українців відбулося після початку російської агресії 2014 р. та після того, як у травні 2017 року була підписана угода про безвізовий режим з ЄС – між груднем 2015 р. і груднем 2017 р. (з 29% до 40%). Після повномасштабного вторгнення Росії та прийняття європейськими країнами біженців з України, частка тих хто відчував себе європейцями зростає ще більше і у 2023–2025 роках перебувала на рівні 49–51% (Підтримка громадянами України..., 2026). І хоча фахівці Центру акцентують, що відповіді респондентів на запитання: «Чи відчуваєте Ви себе європейцем?» – це не стільки про самооцінку ідентичності, скільки про оцінку можливостей наближення чи входження до євро-

пейської спільноти, вектор відходу від російської ідентичності проглядається досить чітко.

• *Зростання кількості прихильників незалежності і демократичного устрою України та готовність їх захищати зі зброєю в руках.* Національна ідентичність базується на підтримці та відстоюванні власної самобутності та окремішності на основі дотримання притаманних їй базових цінностей і традицій, готовності до спротиву, віри в перемогу та захисті незалежності. За даними КМІС, станом на лютий 2013 року (тобто майже за рік до Революції Гідності) абсолютна більшість українців – 81% – виступили за Незалежність України а були схильні до об'єднання з Росією – 16%. Після російського повномасштабного вторгнення у 2024 р. частка тих, хто підтримує Незалежність становила 87% , а відсоток тих, хто бажав об'єднання з Росією впала до 0.3% (Динаміка ставлення українців до Незалежності..., 2024). Відповідно до опитувань Центру Разумкова, після початку повномасштабного російського вторгнення порівняно з довоєнним періодом зросла частка громадян, які надавали перевагу демократії як найбільш бажаній моделі державного устрою для України. Зокрема, якщо у 2021 р. ця частка становила 54%, то у 2025 р. вже 66% (Підтримка громадянами України..., 2026). За даними КМІС, 54% серед усіх дорослих чоловіків і жінок, які зараз не проходять військову службу, готові у разі необхідності приєднатися до Сил оборони і зі зброєю в руках захищати Україну (серед чоловіків – 63%, серед жінок – 46%). Для порівняння: за даними аналітиків Gallup у 2023 р., у Польщі готовність воювати за свою країну висловилися 45%, у США – 41%, у Великій Британії – 33%, у Новій Зеландії – 23%, а у країнах ЄС – 32% (Скільки українців готові стати до зброї..., 2025).

Ще у 2011 р. А. Сенченко зазначала, що на теренах України формується «нова національна ідентичність», в основу якої має бути покладено здатність до усвідомлення національних матеріальних інтересів і до пошуку найбільш ефективних шляхів та засобів їх реалізації. Далі дослідниця підкреслила, що «українська поліетнічна нація може постати, самоусвідомитися і самоствердитися як нація людей, які різного роду цивілізаційні та етнічні сентименти підпорядковують завданням фізичного виживання (виділено – О.Б.), розвитку продуктивних сил, створення конкурентоспроможної продукції» (Санченко 2011, 284). Ці твердження набувають особливого значення в умовах російського повномасштабного вторгнення. Дуже

точно і лаконічно окреслила характерні риси та базові принципи нової української ідентичності В. Поліщук: «Сьогодні бути українцем — це: не паспорт, а вибір; не лише мова, а цінності; не лише прапор, а дії» (Поліщук 2025).

Висновки. Отже процес формування нової національної ідентичності в Україні за роки незалежності пройшов певну еволюцію. Знаковими подіями, своєрідними каталізаторами змін на цьому шляху стали грудневий референдум 1991 р., Помаранчева революція, Революція Гідності, агресія Росії 2014 р. та окупація Криму, повномасштабне російське вторгнення 2022 р. Варто підкреслити, що саме повномасштабне російське вторгнення зумовило суттєві/радикальні зміни та зрушення у світобаченні та національній ідентичності українців: посилення суспільної консолідації та прискорення процесу формування політичної нації; зростання рівня більш чіткого усвідомлення власної етнічної ідентичності; нівелювання регіональних розбіжностей; зміни в орієнтації на різні моделі культурних традицій; форсовану відмову від «радянського минулого», різкий спад ностальгії за СРСР; підкреслене відмежування від Росії практично у всіх сферах суспільного життя; помітну активізацію переходу на українську мову у повсякденному житті; розмежування у церковній сфері, зменшення підтримки громадянами Української Православної Церкви Московського Патріархату; появу нових героїв та символів, які консолідують суспільство і сприяють формуванню нової національної ідентичності; посилення горизонтальних суспільних зв'язків, які базуються на співробітництві та спільних цінностях; амбівалентний вплив колективних травм та стресових ситуацій на суспільну свідомість; зниження у суспільстві патерналістських очікувань; збереження та розвиток національної ідентичності діаспорою; посилення у суспільстві потягу до євроінтеграції та євроатлантичної інтеграції; інтенсифікацію настроїв чітко вираженого тяжіння до європейської ідентичності; зростання прихильників незалежності і демократичного устрою України та готовність їх захищати зі зброєю в руках. Характерно, що практично кожна з цих змін у світобаченні українців засвідчує посилення єдності, монолітності та цілісності українського народу. Все це означає, що нині в умовах повномасштабного вторгнення в Україні відбувається важливий/визначальний етап у процесі формування нової національної ідентичності, яка має стати потужною основою консолідації та стійкості українського

суспільства. Водночас ряд проблем процесу формування нової національної ідентичності в Україні у сучасних умовах вимагає подальшого наукового осмислення: а) оскільки російсько-українська війна продовжується, то залишається актуальною проблема вивчення результатів її різновекторних дій на суспільну свідомість та розвиток суспільних процесів в цілому; б) перспективною темою також є подальші дослідження довгострокових наслідків впливу «воєнного нарративу» на соціальну пам'ять, як фактору, що суттєво відбивається на дії механізмів інтеграції та консолідації української нації.

References:

1. Bezv T. A. (2021). Kontseptualizatsiia identychnosti ukrainstva v ofitsiinomu diskursi. (S. 31-46). Ukrainoznavstvo, 4 (81). (In Ukrainian). [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.247774](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.247774)
2. Boiko O.D. (2007). Zavershennia nezavershenoi revoliutsii? V U kolorakh „pomaranchevoi revoliutsii” (25 – 34). Kyiv.: TOV UVPK „Eks ob”. (In Ukrainian).
3. Boiko O.D. (2021). 30 rokiv nezalezhnosti Ukrainy. Vid 18 serpnia 1991 r. do 31 hrudnia 1991 r. (T.2). Kharkiv: Vyd-vo «Folio». (In Ukrainian).
4. Hatchinson Dzh. (2000). Shcho take etnichnist? Natsionalizm. Antolohiia. (s. 468–477). Kyiv : Smoloskyp. (In Ukrainian).
5. Hibernau M. (2012). Identychnist natsii. Kyiv : Tempora. (In Ukrainian).
6. Hnatiuk O. (2005). Proshchannia z imperiieiu: Ukrainski dyskussii pro identychnist.= Kyiv: Krytyka. (In Ukrainian).
7. Datsiuk S. (2014, Berezen 12) Voina ydentychnostei v Ukraine y v Rossyy. (In Ukrainian). <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53202f9d94ca6/>
8. Den Nezalezhnosti: zavershennia viiny ta maibutnie Ukrainy (2025, Serpen 25). (In Ukrainian). <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-zavershennya-viyni-ta-maybutne-ukraini>
9. Dynamika stavlennia ukraintsiv do Nezalezhnosti ta do sviata Nezalezhnosti (2013-2024 roky). Presreliz pidhotuvaly Volodymyr Paniotto ta Anton Hrushetskyi(2024, Serpen 23). (In Ukrainian). <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1427&page=1>
10. Zasudzhennia SRSR, derusyfikatsiia, Maidan – yak zminiuietsia stavlennia ukraintsiv do polityky natsionalnoi pamiaty na tli rosiiskoi ahresii

(2023, Sichen 20). (In Ukrainian). https://dif.org.ua/article/zasudzhennya-srsr-derusifikatsiya-maydan-yak-zminyuetsya-stavlennya-ukraintsiv-dopolitiki-natsionalnoi-pamyati-na-tli-rosiyskoi-agresii#_Toc125113320

11. Identychnist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin (cherven 2024 r.) (2024, Lypen 24). (In Ukrainian). <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>

12. Kartunov O.V. (1999). Vstup do etnopolitologii: Naukovo-navchalnyi posibnyk. Kyiv: In-t ekonomiky, upravlinnia ta hospodarskoho prava. (In Ukrainian).

13. Kozlovets M. A. (2009). Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklykyhlobalizatsii. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDUim. I. Franka. (In Ukrainian).

14. Kremen V., Tkachenko V. (2013). Ukraina: identychnist u dobu hlobalizatsii (nacherky metadystyplinarnoho doslidzhennia). Kyiv : T-vo «Znannia» Ukrainy. (In Ukrainian).

28

—

15. Maiboroda O.M. (2013). Etnichnist u mizhnarodnii systemi. Kyiv: IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. (In Ukrainian).

16. Nahorna L.P. (2005). Identychnist etnichna. V Entsyklopediia istorii Ukrainy (T. 3). K.: V-vo «Naukova dumka». (In Ukrainian). http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_etnichna

17. Nahorna, L. P. (2002). Natsionalna identychnist v Ukraini. Kyiv: IPIEND. (In Ukrainian).

18. Pylhun L. (2024) Samoorhanizatsiia efektyvnisha za vladu. Shcho vyiavlylo doslidzhennia povedinky ukraintsiv pid chas viiny. (In Ukrainian). <https://np-resilience.com.ua/articles/samoorhanizatsiia-efektyvnisha-za-vladu-shcho-vyiavlylo-doslidzhennia-povedinky-ukraintsiv-pid-chas-viiny/>

19. Pidtrymka hromadianamy Ukrainy demokratychnykh tsinnosti, otsinka rivnia demokratii v kraini. Bachennia maibutnoho Ukrainy, zovnishnopolitychni oriantatsii hromadian (lystopad 2025 r.) (In Ukrainian). (2026, Liutyi 24) <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidtrymka-gromadianamy-ukrainy-demokratychnykh-tsinnosti-otsinka-rivnia-demokratii-v-kraini-bachennia-maibutnogo-ukrainy-zovnishnopolitychni-oriantatsii-gromadian-lystopad-2025r>

20. Polishchuk V. Sotsialni naslidky viiny: yak zminylasia identychnist ukraintsiv pislia 2022 roku (2025, Cherven 10). (In Ukrainian). <https://usp->

ltd.org/sotsialni-naslidky-vijny-iak-zminylasia-identychnist-ukraintsiv-pislia-2022-roku/

21. Polunieiev Yu., Zahoruiko Yu. (1994). Kulturnyi shok u postkomunistychnykh suspilstvakh u period rynkovoï transformatsii (perspektyva Ukrainy). Suchasnist, № 10. S.78-91. (In Ukrainian).

22. Rafalskyi I.O. (2016). Natsionalno-derzhavne samovyznachennia Ukrainy: vnutrishni chynnyky ta zovnishni vplyvy. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. (In Ukrainian).

23. Rozumnyi M. M. (2016). Vyklyky natsionalnoho samovyznachennia. Kyiv : NISD.

24. Rudenko Yu.Iu. (2020). Konsolidatsiina model natsionalnoi identychnosti: vid teorii suverenitetu do teorii politychnoi modernizatsii. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla». (In Ukrainian).

25. Sanchenko A. (2011). Vplyv protsesu utverdzhennia natsionalnoi identychnosti na derzhavotvorennia v Ukraini. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. (s. 280-290). (In Ukrainian). <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJR-0001118889>

26. Skilky ukraintsiv hotovi staty do zbroi u razi potreby – opytuvannia (2025, Veresen 16). (In Ukrainian). <https://pravdatutnews.com/society/2025/09/16/65797-skilky-ukrayinciv-gotovi-staty-do-zbroyi-u-razi-potreby>

27. Smit E. (1994). Natsionalna identychnist Kyiv: «Osnovy». (In Ukrainian).

28. Spryiniattia nalezhnosti do ukraïnskoi natsii. Presreliz pidhotovlenyi vykonavchym dyrektorom KMIS Antonom Hrushetskym (2024, Hruden 10). (In Ukrainian). <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1458&page=1>

29. Stavlennia do vykladannia rosiiskoi movy v ukraïnskomykh shkolakh. Presreliz pidhotovlenyi vykonavchym dyrektorom KMIS Antonom Hrushetskym (2025, Kviten 29). (In Ukrainian). <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1513&page=12>

30. Stavlennia ukraïntsiv do Rosii i rosiian. Presreliz pidhotovlenyi vykonavchym dyrektorom KMIS Antonom Hrushetskym (2024, Lystopad 7). (In Ukrainian). <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1446&page=19>

31. Stepyko M. T. (2011). Ukraïnska identychnist: fenomen i zasady formuvannia. Kyiv :NISD. (In Ukrainian).

32. Stresovi situatsii u zhytti ukrainsiv. Presreliz pidhotuvav Volodymyr Paniotto (2025, Sichen 31). (In Ukrainian). <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1472&page=16>

33. Ukrainske suspilstvo, derzhava i tserkva pid chas viiny. Tserkovno-relihiina situatsiia v Ukraini–2024 (informatsiini materialy). (2024). Kyiv: Tsentr Razumkova.

34. Khantynhton S. (2004). Кто мы? Вызовы американои natsyonalnoi ydentychnosti. М. : ООО «Yzdatelstvo AST» : ООО «Tranzytknyha».

35. Khobsbaum E. (1998). Natsyy y natsyonalizm posle 1780 hoda. SPb. : Aleteia.

36. Yak ukrainsi bachat maibutnie Ukrainy i chy ydut ukrainsi do yednannia. Presreliz pidhotovlenyi vykonavchym dyrektorom KMIS Antonom Hrushetskym (2024, Hruden 30). (In Ukrainian). <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1463>

30 — 37. Yakoiu maie buty polityka vlady ta dovira do Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy (moskovskoho patriarkhatu). Presreliz pidhotovlenyi vykonavchym dyrektorom KMIS Antonom Hrushetskym (2024, Traven 7). (In Ukrainian). <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1404&page=1>

38. Barret M. (1996) English Childrens Acquisition of a European Identity. Changing European Identities: SocialPsychological Analyses of Social Change. P.145-172.